

У статті дійсного члена Національної академії аграрних наук України, почесного академіка Національної академії педагогічних наук України В.А. Вергунова, авторитетного українського вченого, фахівця в галузі сільськогосподарської меліорації та історії науки і організатора досліджень, висловлено глибоку стурбованість долею академічної науки в Україні, кричущою недооцінкою її значення для майбутнього України, відірваністю пропонованих «затягнутими реформаторами» змін від реального життя наукових колективів. Можливо, не з усіма висновками можна беззаперечно погодитись, але ігнорувати їх неприпустимо. Сподіваємось, що ця публікація у нашому журналі сприятиме активізації участі наукової спільноти в обговоренні й розв'язанні надзвичайно гострих проблем, що накопичились у цій сфері.

<https://doi.org/10.15407/sofs2023.04.144>
УДК 001.18: 007+342.1

В.А. ВЕРГУНОВ, доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, академік Національної академії аграрних наук України, директор Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, Київ, 03127, Україна
e-mail: dnsbg_uaan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5476-4845>

АКАДЕМІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ТА ДЕМОКРАТИЧНОГО МАЙБУТНЬОГО НАЦІЇ: РОЗДУМИ ПРО НАБОЛІЛЕ

Хіба ревуть воли, як ясла повні?
Панас Мирний

Нарешті академічна наука України у 105-й рік від заснування і 160-й рік від дня народження її фундатора академіка В.І. Вернадського (1863—1945) отримала аж два довгоочікувані законодавчо-регуляторні документа щодо власних перспектив, запропоновані урядом на шляху до

Цитування: Вергунов В.А. Академічна наука в Україні як складова культури та демократичного майбутнього нації: роздуми про наболіле. *Наука та наукознавство*. 2023. № 4 (122). С. 144—157. <https://doi.org/10.15407/sofs2023.04.144>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

європейської інтеграції. Щоправда, вчергове їхнім розробником виявилася не сама наука, а відомство, яке нею опікується, — Міністерство освіти і науки (МОН) України. Якщо виходити з логічних міркувань, положення обох законопроектів мають наповнювати новим змістом нині чинний базовий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), який, на думку урядовців, за окремими позиціями не здатен ефективно забезпечити бажаний результат інноваційної діяльності вітчизняної науки, насамперед академічної. Йдеться про проекти двох Законів України, направлені урядом наприкінці серпня поточного року до Національної академії наук (НАН) України і галузевих академій для погодження: 1) «Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” щодо встановлення цільових показників діяльності керівників наукових установ, визначення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ»; 2) «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні».

Якщо хтось або десь раптом подумав, що проекти цих проєвропейських за визначенням законодавчих актів, подані в період війни від імені головного виконавчого органу країни, спрямовані на бодай якусь реальну підтримку роками знищеної («словом і ділом») вітчизняної академічної науки, він дуже помиляється. Адже ці законопроекти кладуть кінець будь-яким стимулам у вигляді пенсій, зарплат, різноманітних соціальних гарантій, а головне — престижу для тієї частини талановитих українців, які присвятили життя пошуку нових істин і самовіддано робили все можливе й неможливе на науковій ниві не тільки для забезпечення обороноздатності та продовольчої безпеки, а й для ствердження національної ідеї та державності країни. Ще в роки Української революції 1917—1921 рр., коли країна будувала демократичне майбутнє, саме Академію наук розглядали як уособлення інтелектуальних можливостей нашої нації та майданчик для діалогу зі світовим співтовариством. Принаймні саме так вбачав місце й роль української академічної науки в житті суспільства її творець — академік В.І. Вернадський. Невипадково для побудови Української академії наук і особливо Сільськогосподарського вченого Комітету України, що став предтечею теперішньої Національної академії аграрних наук України, В.І. Вернадський використав найкращий світовий досвід, насамперед Франції та США.

Без будь-якого політичного підтексту фундаментальна академічна наука від листопада 1918 р. спрямовувала всі можливі зусилля на забезпечення позитивного іміджу нашої країни на ниві наукових звершень, попри репресії проти її кращих представників у 20—30-х рр. ХХ ст., переслідування за інакомислення у час розквіту радянської доби та постійну, часто-густо необґрунтовану критику від чергових «європей-

ських реформаторів» у новому тисячолітті. Звісно, що за час існування їй не все вдавалось, і внаслідок об'єктивних обставин ми маємо надто багато проблем, особливо в інноваційному сегменті діяльності. Але проблеми, пов'язані з пошуком істини і оптимальних шляхів розвитку, були притаманні всім складовим нашої держави у різні історичні епохи. Коли ж сьогодні ми чуємо про негаразди в академічній науці України від тих, хто вважає, що вона «стара й нездатна» здійснювати трансфер інновацій, складається враження, що всі, крім науковців Академії, у нас святі. Але ці критики забувають згадати про тих, хто здатен лише вперто і демагогічно нищити на своєму шляху все те, що створювалось не їхньою працею...

Українців уже давно переконали, що в період перед пандемією COVID-19 усі проєвропейські реформи в країні відбувалися не як елемент державної політики, а лише на «вимогу МВФ». В останні півтора року, коли триває війна, нас уже запевняють, що на нововведеннях нібито наполягають «американці». Виникає питання — чи здатні ми взагалі жити власним розумом або інтересами держави України? Для початку потрібно підійти до проблеми з державницьких позицій та розібратися, чиї інтереси — власні або українські — відстоюють наші партнери («заокеанські куратори»), висуваючи ті чи інші вимоги для виділення нашій країні необхідних коштів. Особисто для мене ілюзії щодо безкорисності надання допомоги Україні давно зникли — ще після славнозвісної грудневої аграрної реформи 1999 р., цинічної деіндустріалізації й особливо так званої децентралізації (яка ще не починалася на рівні областей). Я чітко усвідомлюю, що всі ці зміни насамперед спрямовані на «нівелювання» місцевих еліт й особливо принципів їхньої правонаступності.

На мою думку, особливе громадянське занепокоєння викликають так звані реформи в гуманітарній сфері й відповідні їм закони, ухвалені в часи війни, коли без жодної розумної альтернативи фактично знищуються устої державності, відпрацьовані не одним поколінням свідомих українців, а особливо науки. Небайдужа і, мабуть, консервативна частина молодого та надзвичайно політизованого українського суспільства, здатна об'єктивно сприймати дійсність, чудово усвідомлює руйнівні наслідки цього «реформаторського руху» і чітко розуміє кінцеву мету чергових змін — запровадження суцільної приватної власності в країні під гаслом руху до євроінтеграції.

Однак я переконаний у необхідності демократизації суспільства і змін в усіх складових економіки відповідно до європейських стандартів життя. Але здійснювати ці процеси необхідно не шляхом зміни філософської «надбудови», яка все ще тримається попри жорсткий тиск, а закладанням під неї цеглин європейськості, тобто створенням належ-

них соціальних і конституційних гарантій для пересічних громадян. Для цього потрібно вже на початку проведення змін законодавчо встановити гарантовану мінімальну зарплату 800 євро та пенсію принаймні 300 євро. Саме таким шляхом постсоціалістичні країни Європи йшли до ЄС і НАТО. Як активний учасник процесу ухвалення останньої редакції Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», альтернативного урядовому проєкту, я мав саме такі сподівання. Адже, як історик науки, я шляхом аналізу досвіду провідних країн світу неодноразово пересвідчувався, що успішні революційні зміни для подальшого еволюційного розвитку країни досяжні лише тоді, коли реалізуються зважливі покрокові урядові ініціативи, мета яких — гарантувати настання цих змін, а не лише декларувати їх необхідність. Я переконаний, що це повною мірою стосується адаптації європейського досвіду в Україні, який забезпечить майбутнє нашої держави і, зокрема, вітчизняної академічної науки. Тому я мав сподівання, що завдяки впровадженню новітнього технологічного та фінансового механізму відбудеться стабілізація загальної ситуації в науковій сфері, яка стане дієвим стимулом наукової кар'єри, особливо для молоді, і на цій міцній базі надалі триватиме структурне реформування. Я навіть сподівався, що реформа академічної науки здійснюватиметься на тлі пропаганди переваг університетської науки, враховуючи державницькі інтереси в разі вступу нашої країни в ЄС. Але цього не сталося, тим паче що завдяки «творчим» зусиллям наших законодавців переваги університетського сектору науки поставлено під сумнів: статтею 56 проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти», внесеного на перше читання до Верховної Ради України, науково-педагогічному працівнику запропоновано мінімальний обсяг виконання наукової роботи 500 годин на навчальний рік, але не менше 400 і не більше 700 годин. Цікаво, звідси взявся такий дивний регламент для наукової творчості? Невже з радянських часів?

Слід згадати що академік В.І. Вернадський ще в 1912 р. підготував доповідну записку, де обґрунтував неможливість отримання значущих (інноваційних) результатів викладачами (професорами), якщо вони мають навіть дві години навчальних занять на тиждень. Подібний висновок раніше (у 1908 р.) зробив професор Київського політехнічного інституту К.Г. Шиндлер на прикладі підготовки агроінженерів. Він також доводив необхідність створення державних спеціалізованих науково-дослідних інститутів.

Останні два урядові проєкти Законів України доводять ситуацію до остаточного абсурду: на тлі відсутності чіткого механізму економічного зростання (що є обов'язковим елементом інновацій як таких) вони вкотре вимагають від науковців трансферу інновацій, а всі накопичені

проблеми (фінансові, законодавчі та регуляторні) вирішуватимуться самі собою. Для наших законодавців інновації — це «річ у собі», що має виникати посеред організаційного хаосу, одразу приводячи все до ладу і забезпечуючи процвітання країни. Тому не дивно, що престиж науковця в Україні останніми десятиліттями поступово втрачався. Така загрозлива тенденція значною мірою обумовлена і стійким сприйняттям провідними країнами світу пострадянського вченого як носія всього ворожого для демократії через начебто тяжіння його експериментальної діяльності до милітаризму. Вже понад тридцять років Україна є незалежною державою, а такий імідж наших учених усе ще підтримується на Заході, і сприяють цьому не їхні новітні результати в оборонних дослідженнях і розробках, а стабільно високі обсяги щорічних продажів різноманітної зброї відповідно до рішень вищого керівництва нашої держави. Ще однією причиною є переконливі успіхи українських учених і конструкторів у створенні унікальних і конкурентоспроможних на світовому ринку зразків окремих видів зброї, а головне — без використання іноземних комплектуючих.

Слід згадати і про не такі вже давні спроби «вигідного трансферу» новітніх ідей та рішень українських науковців і освітян під виглядом надання невеликих грантів фонду Джорджа Сороса, насамперед для професорів і доцентів. Інші способи пониження статусу вітчизняного наукового співтовариства були винайдені державою: це позбавлення привілеїв для отримання пристойної пенсії; зняття доплати за науковий ступінь співробітникам державних наукових установ; скасування положення про прирівнювання наукового стажу до державного; спроби запровадити обмеження (особливо під час пандемії та війни) у проведенні атестації наукових кадрів під час захисту дисертацій; обов'язковість публікації результатів досліджень у періодичних виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах, фактично за власні та ще й чималі кошти порівняно з щомісячною зарплатнею; запровадження обов'язкового знання іноземної мови (на рівні B2) для отримання вчених знань тощо.

Заробітна плата науковців у останні три роки не тільки не підвищується, а навіть зменшується (на відміну від державних службовців, працівників правоохоронних органів, членів наглядових рад та ін.) на тлі стрімкого зростання цін на товари першої необхідності, а бюджетне фінансування оновлення матеріально-технічної бази остаточно припинено (на відміну від «великого будівництва» доріг, басейнів або кортів для тенісу). До того ж, згідно із проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності» від 25.07.2022 р. № 7588, з порушенням окремих

статей Конституції України відібрано закріплену за галузевими академіями та освітніми закладами землю і за кожним залишено тільки 100 га. На черзі, без сумніву, майно. З кожним наступним роком посилюються вимоги до проведення державної атестації та акредитації науково-дослідних установ унаслідок сумнівної об'єктивності пропонувананих критеріїв. Недарма президент НАН України, академік А.Г. Загородній в інтерв'ю, датованому 2020 р., зазначив, що «бути науковцем в Україні — це легалізований спосіб жебрацтва».

Але попри всі штучні перепони й негаразди, попри нав'язувані ззовні реформи нібито «заради світлого майбутнього науки», академічна наука в Україні продовжує розвиватися. На жаль, сьогоднішній діалог між владою та вченими нагадує розмову «глухого з німим», особливо тоді, коли на порядку денному постає вічна дилема: що робити і як краще діяти.

З обох згаданих вище проєктів Законів України остаточно зрозуміло, що теперішня проєвропейська влада знайшла простий шлях для подолання всіх проблем академічної науки: вона призначила академічне середовище винним у невіршеності питання про те, чому за тридцять два роки незалежності не відбувся «правильний» трансфер інновацій.

На моє переконання, головні суб'єкти критики на адресу академічного сектору вітчизняної науки — це не українські науковці й не прості українці, а особлива категорія вічно «ображених» і «недооцінених» у країні, які мають постійні претензії до всіх, але тільки не до себе. Вони зі зрозумілих причин так і не спромоглися створити нічого путнього заради майбутнього нашої нації, але для нинішньої української влади це надійні й перевірені авторитети. Саме їхні рекомендації сформува-ли «проєвропейську» думку МОН України стосовно того, що гальмом для подальшого розвитку академічної науки в Україні є не недолугі та непродумані підходи чергових очільників цього міністерства до проведення реформ, а нинішні керівники науково-дослідних установ. Представники влади чомусь швидко забули, що завдяки відповідальності саме цих керівників за доручену справу, їхнім організаторським талантам та ентузіазму вдалося зберегти очолювані ними колективи в роки пандемії та війни.

Аби впевнитися, що це дійсно так, для початку варто уважно ознайомитись із урядовим проєктом Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність"» у частині запропонованих для затвердження цільових показників діяльності керівників наукових установ, що обиратимуться на посаду. Я маю на увазі положення щодо «визначення стратегій і перспективних напрямів діяльності наукових установ». Але вони вже передбачені базовим Законом України «Про науку і науково-технічну діяльність», і після 2016 р. об-

рання на посаду всіх директорів НДІ відбувалось з урахуванням вимог цього закону. Така «законотворчість» уряду вчергове свідчить, що «європейські експерти», на думку яких цей уряд покладається, не знають достеменно нашої дійсності. Отже, уряд живе своїм життям, а академічна наука виживає в умовах, коли до неї висуваються жорсткі вимоги (на рівні кращих світових стандартів) і за їх дотримання виплачується мізерна зарплатня на тлі фактичної відсутності законодавчих гарантій.

Таку тенденцію можна пояснити тим, що для європейських «реформаторів» на першому місці залишається бізнес. На жаль, керівники академічної науки «не зрозуміли» цей підхід до «трансферу інновацій» і тому не змогли його реалізувати. Щоб показати, чому так відбувається, слід уважно розглянути зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», запропоновані МОН України, тобто відомством, що вважається найбільш проєвропейським протягом новітньої історії держави України. Почнемо з п. 32 ст. 1, де введено поняття «стратегічний план», а також п. 10, що містить докладну вказівку стосовно його розроблення керівником установи на п'ять років (з певними термінологічними нюансами), і особливо останнього підпункту вимог для новообраних керманічів щодо звітності, зокрема «укладання протягом звітного року договорів про трансфер технологій, кількість переданих технологій, обсяг коштів, що надійшли за договорами про трансфер технологій та відомості щодо здійснення закордонного та внутрішнього патентування і забезпечення правової охорони технологій та/або їх складових, виплати винагороди авторам технологій та/або їх складових». Отже, науковці в Україні, на відміну від їхніх європейських колег, не отримали від держави ані коштів на проведення реформ, ані механізму їх проведення, але натомість мають працювати за принципом європейського ринку. А керівники наукових установ повинні складати звіти згідно з розробленими ними бізнес-планами, тобто ставати класичними бізнес-менеджерами. Я згоден із тим, що бізнесовий підхід у діяльності наукових установ може бути цілком реальним, але тільки в прикладних дослідженнях і розробках. Але він геть неприйнятний у фундаментальній науці і тим паче в гуманітарних дослідженнях, виконуваних заради збагачення історії та культури України. Зрозуміло, що знайдуться ті, хто скаже, що такі дослідження здатні бути інноваційними. Можна з ними погодитись, але не в тому разі, коли йдеться про механізм оцінювання їхніх результатів.

Що стосується доповнень до ст. 9 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», яку можна вважати такою, що зобов'язує керівників НДІ до більш системного звітування щодо виконання ними стратегічного плану за минулий рік і затвердження вченою радою оперативного плану на поточний рік, тут знову складається враження, що

ініціатори доповнень і змін до базового закону не мають жодної гадки про українські реалії. Наприклад, у Національній академії аграрних наук (НААН) України узагальнення та аналіз результатів роблять навіть за півроку з розглядом на Президії НААН, а не тільки наприкінці року. Значимо, що така звітність поширюється лише на виконання програм досліджень. У разі виявлення невідповідностей вносять корективи в усі показники робочих програм. Усередині НААН щороку заслуховують «Звіт з фінансово-економічних результатів діяльності наукових установ», а також існує практика регулярної звітності директорів НДІ НААН на Президії НААН про результати діяльності очолюваних ними установ.

Сумнівними видаються і вимоги до кандидата на посаду керівника щодо обов'язкової наявності ступеня доктора наук чи доктора філософії. Тоді що робити з тими, хто до початку проєвропейських реформ здобув в Україні ступінь кандидата наук та доктора філософії у різних галузях знань (економічних, сільськогосподарських, технічних, юридичних та ін.)? Тим паче, що за своїми кваліфікаційними ознаками вони стоять вище за доктора наук і доктора філософії. Незрозуміло також, чи може претендувати на керівну посаду той, хто, наприклад, отримав науковий ступінь *doctor habilitatus* за кордоном і працював там: як тоді враховуватиметься його науково-педагогічний стаж? І якщо ми хочемо увійти в європейську спільноту, чи матимуть її представники право претендувати на посаду директора державної науково-дослідної установи в Україні?

Що стосується підпункту 4 § 2 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» («...звільнених засновником (засновниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) протягом двох тижнів з дня набуття чинності цим законом...»), та п. 5 частини третьої ст. 9 нової редакції цього закону («...звільнення керівника, який сукупно обіймав посаду директора будь-де більше десяти років, слід вважати таким, що суперечить пункту 1 прикінцевих положень стосовно того, що нова редакція закону набуває чинності від наступного дня після його опублікування...»), то як бути з положенням про те, що закон не має зворотної дії в разі прийняття?!

Такі бачення змін до чинного базового Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», на моє переконання, порушують основоположні принципи Міжнародного Білля про права людини у його двох пактах — декларації та факультативному протоколі. Здається, що ті з «проєвропейських» фахівців-українців, хто долучився до розроблення змін до цього закону в частині встановлення цільових показників діяльності керівників наукових установ, визначення стратегії та перспективних напрямів діяльності наукових установ, з надто великою опереженістю ставляться не тільки до керівників НДІ, а й до

академічної науки загалом, на віру сприймаючи безтурботне і щасливе життя колег на Заході.

Підтвердженням висловленого є урядовий проект Закону України «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні». Окремі положення цього документа можна читати лише з подивом і усмішкою, бо він дуже перенасичений вітійоватими визначеннями. Ті, хто обізнаний у законодавчому процесі, одразу побачать, що цей документ є калькою з численних попередніх Указів Президента України та урядових постанов чи розпоряджень щодо перспектив розвитку окремих галузей знань. У цьому зв'язку згадаю тільки п. 2 ст. 3 щодо пріоритетів групи «Подолання національних викликів»: до шести визначених тематичних підгруп додано лише сьому — гуманітарного спрямування: «креативне та інклюзивне суспільство».

Усі зміни до 49 статей цього законопроекту об'єднує, по-перше, суто декларативний характер без будь-яких гарантій, по-друге, повна відсутність згадок про місце і роль діяльності НАН України та галузевих національних академій в ім'я майбутнього країни. Починаючи з п. 2 ст. 4 згадано тільки про Національну раду України з питань розвитку науки і технологій та Національний фонд досліджень України. А потім йдеться лише про проведення наукової (науково-технічної) експертизи, процедуру виділення бюджетних коштів на фундаментальні та пріоритетні прикладні дослідження. Від читання п. 2 ст. 4 цього законопроекту складається враження, що академічній науці в кращому випадку уготована роль «громадської наукової організації». Але як найбільш недолуга сприймається редакція п. 2 ст. 1 «Визначення термінів» щодо визначення наукового потенціалу: «Здатність українських наукових та науково-педагогічних працівників провадити дослідження на відповідному рівні, що включає зокрема наявність кадрового забезпечення, необхідної дослідницької інфраструктури, досвіду виконання наукових (науково-технічних) робіт та здобутків у відповідній сфері». Виникає питання: про яку «здатність і наявність кадрового забезпечення й необхідної дослідницької інфраструктури» каже законодавець, якщо держава поетапно та системно знищувала престиж наукової діяльності в Україні, вдаючись до різних законодавчих і бюджетних механізмів? Якщо, наприклад, згаданий вище проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності» від 25.07.2022 р. № 7588 передбачає відчуження земель у НААН України, про яку інфраструктуру взагалі можна говорити для потреб науки? Тут варто спитати, яким дивом наша наука взагалі ще жива. Спочатку потрібно забезпечити науку коштами на рівні 1,7 % ВВП, як це передбачено базовим законом, а не менше 0,3 %, як

воно фактично є, і лише після цього можна розмовляти про інновації та їх трансфер. Тому хочеться побачити, як довго всі ці «реформатори» академічної науки зможуть займатись інноваційною діяльністю і трансфером технологій без бюджетної (або будь-якої іншої) підтримки, звітуючи про це «до 25 грудня кожного року», і як вони пропонуватимуть «деталізовані цільові показники, які мають бути досягнуті протягом наступного року», в умовах воєнного стану і згортання економічної активності в Україні. Цікаво, чи будуть вони здатні розкрити свій інтелектуальний потенціал європейського рівня?

За таких неоднозначних обставин академічна наука має сама створити і запропонувати алгоритм змін принципів її діяльності. Це стане істинним проявом демократії, про яку нам так часто нагадує влада, але водночас нав'язує власне бачення тих чи інших проблем і шляхів їх вирішення. Тому я разом із іншими членами фахового середовища очікую на реакцію на підготовлені НАН України «Пропозиції до державної стратегії розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності», надіслані на ім'я прем'єр-міністра України та Голови Національної ради України з питань розвитку науки і технологій Д. Шмигала 11.10.2023 р. президентом НАН України академіком А. Завгороднім. Очільник українського уряду 19.10.2023 р. доручив Міністру освіти і науки України О. Лісовому зібрати та розглянути пропозиції від зацікавлених органів виконавчої влади та галузевих академій. У своєму зверненні, що містить лист-обґрунтування НАН України у двох додатках, президент НАН України наводить докладне пояснення причин українських несприятливих тенденцій показників загальної чисельності науковців в Україні (яка порівняно з 1991 р. скоротилась у шість разів) і наукоємності національного ВВП (падіння в цей період з 2,5 до 0,43 %). Він зауважує, що всі запропоновані підходи до вирішення нагальних проблем української науки «не претендують на вичерпність». Але, на моє переконання, найбільшої уваги заслуговує додаток 2 під назвою «Першочергові заходи щодо підвищення ефективності наукових досліджень в Національній академії наук України». Таких заходів тринадцять із достатньо розгорнутим обґрунтуванням конкретних дій, спрямованих не на докорінну зміну основних засад діяльності НАН України, а на еволюційні зміни заради максимально ефективного використання бюджетних коштів. Здається, що в часи випробувань нації на міцність влада вирішила запровадити радикальні зміни в академічній науці, не бажаючи сприймати факт ефективної діяльності такої форми організації науки у світі, насамперед для виконання фундаментальних досліджень за бюджетні кошти. Сьогодні влада здійснює системні спроби ліквідувати державні академії, перетворивши їхню мережу на щось подібне до російського аналога у вигляді Національної агенції з науки та технології. Натомість

в академічному середовищі інше бачення: воно не відмовляється від координаційного органу у вигляді академій. З метою підняття престижу науковця в Україні та, головне, «формування державної політики у сфері високих технологій та інновацій», НАН України запропонувала створити Державний комітет України з питань науки і технологій з наданням його голові статусу віцепрем'єр-міністра України.

Маю сподівання, що галузеві академії виходячи зі «статутних» завдань також відреагують відповідними пропозиціями або власною «Стратегією» на запропонований НАН України реформаторський документ, що стане «дорожньою картою» адаптації цих академій до кращих світових практик науково-дослідної та інноваційної діяльності. Підготовка галузевими академіями власних документів подібного типу дасть змогу уникнути враження, що вони начебто «морально готові» до будь-яких змін і пропозицій, спущених їм зверху некомпетентними законодавцями від уряду, зокрема щодо входження до складу НАН України на правах галузевих відділень. Такий варіант в Україні вже обговорюють не один десяток років, він має багато прибічників, але не менш чисельну когорту опонентів. Слід зазначити, що в НАН України від початку її існування через об'єктивні обставини передбачали автономне функціонування аграрної науки і, до того ж, ніколи не погоджувались із організаційним кроком щодо приєднання установ Академії до університетів через нібито переважну роль «університетської науки».

Позитивним кроком для майбутнього вітчизняної академічної науки став Указ Президента України В. Зеленського від 9.10.2023 р. № 681/2023 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 9 жовтня 2023 року “Про стан забезпечення продовольчої безпеки”». Планом дій з реалізації президентського указу, затвердженого Кабінетом Міністрів України 20.10.2023 р., до виконавців включено НАН України та галузеві академії. Слід підкреслити, що гарант Конституції в підписаному ним документі принаймні двічі — в п. 5 § 2 щодо кластерної організації підприємництва в переробній та харчовій галузях і бізнес-планів для фермерських господарств, а також у п. 4 § 3 щодо створення конкурентоспроможних засобів захисту сільськогосподарських рослин — надав доручення для виконання саме НААН України, а не підрозділам університетської науки.

Підсумовуючи проведений аналіз, потрібно зупинитись на декількох важливих моментах.

1. Академічна наука в Україні ніколи не опинялася в ситуації, коли для потреби реформ заради наближення до європейських стандартів ухвалюються зміни в чинному законодавстві, які фактично знищують основний принцип існування науки — її правонаступність, а також знецінюють стимули для наукової кар'єри, підмінюючи їх приватним

експериментаторством під виглядом інноваційної діяльності та трансферу інновацій, оцінка якого ґрунтується на сумнівних критеріях.

2. Із досвіду провідних країн світу відомо, що кожна реформа передбачає насамперед державне регулювання і бюджетну підтримку подальшого розвитку, але в Україні все відбувається навпаки. Це призводить до зміни усталеної в Україні системи відносин між державою як замовником ексклюзивного продукту та його виконавцем. Що стосується академічної науки, то сьогодні держава бажає змінити розпорядника бюджетних коштів для неї. Це відбувається шляхом фактичної дискредитації всіх попередніх напрацювань як складової культури нації. Вітчизняні законодавці свідомо забувають, що у світі ще від XVIII ст. успішно функціонують майже 300 різноманітних академій, кожна з яких має національні особливості. Тому Україні потрібно обережно і зважливо переймати їхній найкращий досвід. Когорту керівників науково-дослідних установ з європейським підходом до організації діяльності потрібно формувати ще на етапі навчання у середній школі й особливо в університеті, де працюють проєвропейськи налаштовані та добре оплачувані викладачі. Набуті знання важливо закріплювати практичною роботою молодих науковців за кошти держави у провідних науково-освітніх центрах світу. Після повернення тих молодих людей, які вирішили займатися наукою на благо України, необхідно створити належні фінансові умови для зростання лідерського та, головне, системного потенціалу у вітчизняних дослідницьких центрах, забезпечених новітньою технологічною базою за бюджетні кошти, якщо держава виступає замовником інноваційного продукту. Я переконаний, що вже давно існує державна потреба в розробленні законодавчих актів щодо організаційних принципів функціонування в Україні так званої приватної науки. Звісно, що йдеться про регуляторні стимули для її розвитку, а не про право обіймати керівні посади у відповідних організаціях.

Якщо така «казка» здатна стати реальністю, тоді в Україні з'явиться нове покоління науково-інноваційних менеджерів, котрі мають стратегічне мислення, численні особисті контакти за кордоном, знають декілька іноземних мов, отримують гідну зарплату, так само як і працівники очолюваних ними установ. У разі створення державою таких сприятливих умов трансфер інновацій гарантований, а Україна увійде до числа провідних країн світу. Після впровадження базових європейських стандартів слід обов'язково реформувати академічну науку, аби унеможливити будь-які прояви корупції в цій важливій складовій демократичного майбутнього України.

3. Ще двадцять років тому я захистив одну зі своїх докторських дисертацій у другому за часом існування європейському університеті, де захищалися й мої аспіранти на здобуття ступеня доктора філософії. Отже,

я змушений був пройти всю процедуру європейської атестації, на яку націлюють сучасні експерименти МОН України. Принципи впроваджені МОН України атестації ідентичні європейським, але її процедура має «українське наповнення», тобто надмірний контроль і породжувану ним корупційну складову. Мене також дивує вимога до відбору опонентів і членів ради для захисту дисертації за ключовими словами теми. А що стосується вимоги наявності у членів ради трьох публікацій з предмета дослідження дисертанта, то виникає небезпідставне питання стосовно новизни самої дисертації. Невже цього не розуміють ті, хто ініціював такі новації? До речі, в Європі опонентів і рецензентів обирають не за ключовими словами публікацій, а за наявністю в них публікацій у галузі знань, в якій захищається здобувач. У зв'язку з цим постають питання: заради чого впроваджуються всі ці новації? Заради того, щоб відбити бажання готувати дисертації взагалі? Особливо на тлі чергових новацій, що плануються з нового року і стосуються оплати процедури захисту й відбору опонентів та членів ради із захисту.

4. Для подолання будь-яких проявів корупції в науковій сфері до базового закону слід додати статтю, що забороняє допуск до участі в конкурсі на обрання директором (керівником) державної науково-дослідної установи таких категорій громадян України: державних службовців, що обіймали керівні посади, принаймні починаючи з сьомого рангу, народних депутатів України всіх рівнів, будь-яких керівників судової гілки влади, правоохоронних та інших контролюючих органів. Вважаю, що це буде справедливе, розважливе і чесне рішення, що наблизить європейське майбутнє української науки. Звісно, що всі згадані категорії громадян можуть керувати приватними науково-дослідними установами (інститутами, центрами, конструкторськими бюро, станціями та ін.).

5. Потрібно скасувати заборону заступникам директорів державних НДІ після десяти років роботи на цій посаді претендувати на керівництво установою. Спочатку слід чітко законодавчо затвердити їхні обов'язки та вимоги до діяльності з відповідною звітністю, а вже потім, через рішення колективу визначати їхню долю або право бути чи не бути його керівником.

6. Що стосується граничного віку перебування на керівній роботі, який встановлено законодавством у європейських країнах, то, на моє переконання, період перебування особи на посаді керівника державного НДІ варто включити до виняткової компетенції його колективу.

7. Давно назріла державна потреба у запровадженні стандарту або вимог щодо обіймання владних посад в Україні для таких категорій високопосадовців: прем'єр-міністр, віцепрем'єр-міністр, міністри та їхні заступники, голови державних комітетів та їхні заступники, члени наглядових рад та інших загальнонаціональних інституцій. Претенденти

на ці посади повинні: 1) обов'язково бути громадянами України та прожити в ній не менше десяти років поспіль; 2) вільно володіти державною мовою, а також іноземною мовою на рівні, не нижчому В2; 3) мати профільну вищу освіту, 4) до призначення на згадані посади не працювати керівниками (начальниками) або заступниками в будь-яких державних організаціях строком понад десять років; 5) у разі призначення на такі посади — звітувати на рівні фахового середовища про результати інноваційної діяльності та трансферу технологій, а також про корегування стратегічних і оперативних планів. Водночас суспільство має отримати узаконене право реагувати на випадки неефективної діяльності високопосадовців, що свідчатиме про справжній діалог влади із суспільством, а Україна відбудеться як європейська демократична держава.

8. Наукове середовище має сподівання, що влада знайде мотивацію для адекватного розгляду, насамперед на Раді Національної безпеки та оборони України, розроблених НАН України «Пропозицій до державної стратегії розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності» і візьме їх за основу поетапних змін в академічному секторі вітчизняної науки. Крім того, спільними зусиллями буде розроблено і ухвалено спеціальний Закон України «Про академічну науку в Україні», який об'єднає наявні, але іноді суперечливі правові та регуляторні підзаконні акти. Мета закону — забезпечити найкращі умови для розвитку цієї унікальної сфери діяльності українського суспільства шляхом чіткого формулювання не тільки вимог і завдань, а й гарантій та стимулів для успішної наукової кар'єри, зокрема для розгортання інноваційного бізнесу, на якому так наполягають розроблені МОН України законопроекти.

Одержано 20.10.2023